

เอกสารวิชาการส่วนบุคคล
(Individual Study)

ชื่อบทความ “วิวัฒนาการการคุ้มครองสิทธิมนุษยชนในกระบวนการยุติธรรม
ทางอาญาของไทย”

จัดทำโดย นายเข้มชัย ชุตินวงศ์
รหัส 600505

รายงานนี้เป็นส่วนหนึ่งของการอบรม
หลักสูตรหลักนิติธรรมเพื่อประชาธิปไตย รุ่นที่ 5
วิทยาลัยรัฐธรรมนูญ
สำนักงานศาลรัฐธรรมนูญ

“วิวัฒนาการการคุ้มครองสิทธิมนุษยชนในกระบวนการยุติธรรมทางอาญาของไทย”

นายเข้มชัย ชุตินวงศ์ รองอธิการสูงสุด

บทคัดย่อ

สิทธิมนุษยชนเป็นองค์ประกอบสำคัญของกระบวนการยุติธรรมทางอาญา การนำตัวผู้กระทำผิดมาดำเนินการจะคำนึงถึงความเด็ดขาดในการลงโทษ และใช้มาตรการบังคับแก่ผู้ถูกกล่าวหาโดยไม่ให้ความสำคัญกับการคุ้มครองสิทธิเสรีภาพของบุคคลที่เกี่ยวข้องไม่อาจกระทำได้ในสังคมที่เจริญแล้ว กระบวนการยุติธรรมทางอาญาของไทยยุคใหม่เริ่มต้นจากความเข้มข้นในการป้องกันปราบปรามอาชญากรรม และการให้อำนาจแก่เจ้าหน้าที่ของรัฐ แต่กระบวนการดังกล่าวก็มีพลวัตขับเคลื่อนไปในทิศทางที่จะเพิ่มมาตรการคุ้มครองสิทธิเสรีภาพของประชาชน และตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๕๖๐ ศาลรัฐธรรมนูญจะเป็นองค์กรที่มีความสำคัญยิ่งในเรื่องนี้

๑. บทนำ

แนวความคิดเรื่องสิทธิมนุษยชน เป็นแนวความคิดเชิงหลักปรัชญาซึ่งมีที่มาจากสังคมตะวันตกในกลุ่มประเทศในทวีปยุโรป เมื่อสังคมของประเทศในทวีปยุโรปเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบกษัตริย์มีอำนาจสูงสุด มาเป็นระบอบประชาธิปไตย แนวความคิดเรื่องสิทธิมนุษยชนก็เกิดขึ้นด้วย คำว่า “สิทธิมนุษยชน” หมายถึง สิทธิที่มีตามธรรมชาติติดตัวมนุษย์มาแต่เกิด เช่น สิทธิในชีวิต ร่างกาย เสรีภาพ ชื่อเสียง และทรัพย์สิน นอกจากนี้ “สิทธิมนุษยชน” ยังมีความหมายถึง ศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ เสรีภาพ และความเสมอภาคของบุคคลด้วย^๑ แนวความคิดเรื่องสิทธิมนุษยชนเป็นที่ยอมรับในบรรดาอาณาจักรประเทศมากขึ้น จนเป็นหลักการสากลซึ่งเป็นที่ยอมรับกันทั่วโลก และได้ข้อยุติร่วมกันเป็นปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน

การคุ้มครองสิทธิมนุษยชนในกระบวนการยุติธรรมทางอาญา

เมื่อเกิดอาชญากรรมขึ้นในสังคม คนในสังคมย่อมมีความรู้สึกหวาดกลัว ไม่ปลอดภัย หวั่นเกรงว่าชีวิต ร่างกาย และทรัพย์สินของตนจะถูกประทุษร้ายทำนองเดียวกัน และทำให้ขาดความมั่นใจว่ารัฐจะปกป้องคุ้มครองตนได้ รัฐจึงมีความจำเป็นจะต้องนำตัวผู้กระทำผิดมาลงโทษตามกฎหมาย เพื่อให้คนในสังคมกลับมามีความรู้สึกปลอดภัย และมีความเชื่อมั่นในรัฐอีกครั้ง การนำตัวคนทำผิดมาลงโทษนี้จะต้องมีกระบวนการซึ่งกำหนดไว้โดยกฎหมาย ในสมัยโบราณที่อำนาจรัฐอยู่กับบุคคลคนเดียวหรือคณะบุคคล กระบวนการนี้มักจะกำหนดขึ้นอย่างรวบรัด มุ่งเน้นความเฉียบขาด รวดเร็ว และมีประสิทธิภาพ สามารถนำตัวคนทำผิดมาลงโทษได้ แต่กระบวนการนั้นจะล่วงละเมิดสิทธิเสรีภาพของบุคคลที่ถูกกล่าวหาหรือบุคคลอื่นอย่างไร หรือแม้แต่บุคคลที่ถูกลงโทษจะเป็นผู้กระทำผิดจริงหรือไม่ มักจะได้รับความสำคัญลำดับรองลงไป แต่เมื่อสังคมมนุษย์พัฒนาไปสู่ระบอบประชาธิปไตย ทำให้สิทธิและเสรีภาพของบุคคลเป็นที่ยอมรับนับถือมากขึ้น กระบวนการนำตัวคนผิดมาลงโทษจึงได้รับการแก้ไขปรับปรุง โดยนำแนวคิดเรื่องการคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพมากำกับทุกขั้นตอน และให้ความสำคัญกับการที่รัฐจะลงโทษผู้กระทำผิดได้ถูกคน และระมัดระวังที่จะไม่ให้คนบริสุทธิ์ต้องมารับเคราะห์ ดังคำกล่าวที่ว่า ปล่อยคนผิดสิบคน ดีกว่าลงโทษคนบริสุทธิ์เพียงคนเดียว แสดงว่าสังคมจะลงโทษเฉพาะคนที่แน่ใจว่าได้กระทำผิด ถ้ายังไม่แน่ใจก็ยินดีจะปล่อยให้พ้นไปแม้คนนั้นจะเป็นคนกระทำผิดก็ตาม นอกจากนี้ในระหว่างที่ยังไม่มีการตัดสินว่า ผู้ถูกกล่าวหาเป็นผู้กระทำผิดหรือไม่ ก็มีแนวคิดที่จะวางข้อสันนิษฐานว่า บุคคลนั้นเป็นผู้บริสุทธิ์ไว้ก่อน และมาตรการต่างๆในกระบวนการยุติธรรมที่จะนำมาใช้กับผู้ถูกกล่าวหา ก็จะต้องคำนึงสิทธิเสรีภาพของเขาด้วย ดังนั้น กระบวนการยุติธรรมทางอาญาในปัจจุบันจึงต้องประสมประสานแนวคิดหรือทฤษฎีทั้งสองนี้เข้าด้วยกันคือ ทฤษฎีการควบคุมอาชญากรรม ซึ่งเน้นการให้อำนาจและมาตรการบังคับต่างๆแก่เจ้าพนักงานของรัฐ เพื่อให้เกิดประสิทธิภาพในการป้องกันปราบปรามอาชญากรรม กับทฤษฎีกระบวนการนิติธรรม ซึ่งเน้นการ

^๑ คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ , คู่มือการปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่ตำรวจตามหลักสิทธิมนุษยชน , พิมพ์ครั้งที่ ๒ ,

คุ้มครองสิทธิเสรีภาพของบุคคลที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับกระบวนการยุติธรรมทุกขั้นตอน ไม่ให้ต้องถูก ลิดรอนสิทธิเสรีภาพโดยอำนาจหรือมาตรการบังคับต่างๆจากเจ้าพนักงานมากเกินไป ดังนั้นการ คุ้มครองสิทธิเสรีภาพ หรือสิทธิมนุษยชน จึงเป็นองค์ประกอบส่วนหนึ่งของกระบวนการยุติธรรมในยุค ปัจจุบัน ซึ่งมีข้อควรพิจารณา ดังนี้

๑. สิทธิมนุษยชนในกระบวนการยุติธรรมทางอาญา เป็นหลักประกันและวิธีการ นำไปสู่ความถูกต้องชอบธรรม และความยุติธรรม เพราะการใช้อำนาจรัฐหรือมาตรการบังคับเกิน ขอบเขตจะทำให้พลาดพลังดำเนินการกับผู้บริสุทธิ์ และทำให้เจ้าพนักงานไม่ใช้ความระมัดระวัง รอบคอบในการกลั่นกรองพยานหลักฐาน

๒. สิทธิมนุษยชนในกระบวนการยุติธรรมทางอาญาเป็นสัญลักษณ์ที่แสดงว่าสังคมนั้น ใช้หลักนิติธรรมนำการปกครอง สิทธิมนุษยชนในกระบวนการยุติธรรมทางอาญาเป็นเรื่องที่แสดงถึง ระดับความสำคัญของการปฏิบัติตามกฎหมาย และโดยที่กระบวนการยุติธรรมทางอาญาเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้อง กับการพิสูจน์ความถูกต้องความผิดของมนุษย์ การดำเนินคดีและการลงโทษจึงมีผลกระทบต่อชีวิตความเป็น อยู่และศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ของบุคคลมากยิ่งขึ้นกว่ากระบวนการใดๆในสังคมที่ไม่คำนึงถึง หลักนิติธรรมหรือการคุ้มครองสิทธิมนุษยชนนั้น การปฏิบัติของรัฐและเจ้าพนักงานมีแนวโน้มที่จะเป็น ตามอำเภอใจของผู้ใช้อำนาจ และผู้ใช้อำนาจก็อาจเลือกปฏิบัติตามความสะดวกของตน ยิ่งกว่าจะคำนึงถึง มาตรฐานของกฎหมาย

๓. สิทธิมนุษยชนในกระบวนการยุติธรรมทำให้ได้รับความเชื่อถือจากสาธารณชน และประชาคมโลกว่า ผู้ที่ถูกดำเนินคดีอาญาหรือลงโทษผ่านกระบวนการตรวจสอบตามกฎหมายยอม ย่างมีมาตรฐานและการปฏิบัติที่เหมาะสม และยังลดทอนโอกาสที่จะเกิดการทุจริตแสวงประโยชน์อัน มิชอบในกระบวนการยุติธรรมด้วย^๒

วิวัฒนาการของการคุ้มครองสิทธิมนุษยชนในกระบวนการยุติธรรมทางอาญาของไทย

ยุคแรก ในตอนต้นสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ กระบวนการยุติธรรมในยุคนี้ได้รับอิทธิพลจาก กฎหมายในสมัยกรุงศรีอยุธยาซึ่งปรากฏอยู่ในกฎหมายตราสามดวง โดยนำวิธีพิจารณาแบบจารีตนคร บาลมาใช้ เช่น การเขียนถามคำให้การโจร ทบปากคู่ความ ทวนคนกลาง จำชื่อผู้ขัดหมาย เป็นต้น ซึ่ง จะเห็นได้ว่าระบบนี้มีได้ให้ความสำคัญแก่สิทธิมนุษยชนเลย อันเป็นสาเหตุสำคัญที่ชาติมหาอำนาจ ตะวันตก คือ อังกฤษ และฝรั่งเศสนำมาใช้อ้างว่า กระบวนการยุติธรรมของประเทศไทยยังเป็นระบบที่ ป่าเถื่อน จึงต้องก่อตั้งสิทธิสภาพนอกอาณาเขต คือ จัดตั้งศาลพิเศษชำระคดีที่คนในบังคับของชาติ เหล่านั้นเป็นคู่ความ ไม่ยอมอยู่ภายใต้อำนาจของศาลไทย^๓

^๒ ชาติ ชัยเดชสุริยะ มาตรการทางกฎหมายในการคุ้มครองสิทธิมนุษยชนในกระบวนการยุติธรรมทางอาญา, โรงพิมพ์เดือนตุลา กรุงเทพมหานคร, ๒๕๔๙ หน้า ๑-๓

^๓ เข็มชัย ชูติวงศ์ คำอธิบายกฎหมายลักษณะพยาน พิมพ์ครั้งที่ ๙ (บริษัทกรุงสยามการพิมพ์, กรุงเทพมหานคร พ.ศ. ๒๕๓๒) หน้า ๕

ยุคที่สอง เริ่มตั้งแต่ ร.ศ. ๑๑๕ (พ.ศ. ๒๔๔๐) ซึ่งรัชกาลที่ ๕ ทรงประกาศยกเลิกวิธีพิจารณาโจรผู้ร้ายตามจารีตนครบาล โดยทรงเห็นว่าการที่ข้าราชการฟ้องผู้ต้องหาว่าเป็นโจรผู้ร้ายด้วยใช้อำนาจตามจารีตนครบาล ฯลฯ ยังเป็นเหตุให้เกิดความเสื่อมเสียในกระบวนการพิจารณาได้มาก เพราะผู้พิพากษาอาจจะพลาดพลั้ง หลงลงอาญาแก่ผู้ไม่ผิด ฯลฯ และในที่สุด แม้ถ้อยคำซึ่งผู้ต้องหาจะให้การใด ๆ ก็ฟังไม่ได้ ด้วยถ้อยคำเช่นนั้นอาจจะเป็นคำสัตย์จริง ฤๅคำเท็จซึ่งจะต้องกล่าวเพื่อให้พ้นทุกขเวทนา และทรงพระราชดำริว่า หลักฐานในการพิจารณาอรรถคดีโดยยุติธรรม ก็ต้องอาศัยสักขีพยานเป็นใหญ่กว่าสิ่งอื่น^๔ และทรงประกาศใช้พระราชบัญญัติวิธีพิจารณาความมีโทษใช้ไปพลางก่อน ร.ศ. ๑๑๕ ทำให้กระบวนการยุติธรรมของไทยเริ่มใช้แนวคิดของกระบวนการยุติธรรมแบบตะวันตก ซึ่งนำการคุ้มครองสิทธิมนุษยชนเข้ามาใช้แต่ยังเป็นส่วนน้อย

ยุคที่สาม เป็นยุคของกระบวนการยุติธรรมตามประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา ซึ่งประกาศใช้เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๘ ประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา (ปวอ.) มีผลบังคับใช้ตั้งแต่วันที่ ๑ ตุลาคม ๒๔๗๘ เป็นแม่บทหลักของการดำเนินคดีอาญาทั้งในชั้นสอบสวนและชั้นศาล ในระยะแรกของการบังคับใช้ จะเห็นหลักการสำคัญที่ปรากฏในบทบัญญัติของกฎหมาย อันเป็นผลจากการประนีประนอมแนวคิดของระบบภาคพื้นยุโรปกับระบบอังกฤษ^๕ ดังนี้

๑. เป็นระบบผสมระหว่างระบบการดำเนินคดีโดยรัฐ (Public Prosecution) กับระบบการดำเนินคดีโดยประชาชน (Popular Prosecution) คือนอกจากพนักงานอัยการแล้วยังให้ผู้เสียหายมีอำนาจฟ้องคดีได้ด้วย

๒. แยกอำนาจการสอบสวนและการฟ้องร้องออกจากกัน โดยให้พนักงานสอบสวนซึ่งเป็นตำรวจหรือพนักงานฝ่ายปกครองเป็นผู้รวบรวมพยานหลักฐาน และใช้มาตรการบังคับต่อผู้ต้องหา ส่วนพนักงานอัยการมีอำนาจหน้าที่เพียงพิจารณาพยานหลักฐานจากสำนวนการสอบสวนที่พนักงานสอบสวนส่งมอบมา โดยอาจสั่งให้สอบสวนเพิ่มเติมได้ แต่ก็คงเป็นไปตามแนวทางหรือรูปคดีที่พนักงานสอบสวนวางไว้ และมีโอกาสน้อยที่จะเข้าถึงพยานบุคคล คงพิจารณาแต่สำนวนการสอบสวนซึ่งเป็นเอกสารเป็นหลัก

๓. กฎหมายให้อำนาจพนักงานสอบสวนใช้มาตรการบังคับที่เป็นการจำกัดสิทธิเสรีภาพของผู้ต้องหากว้างขวางมาก เช่น พนักงานฝ่ายปกครองหรือตำรวจชั้นผู้ใหญ่เป็นผู้ออกหมายจับ หมายค้นได้เองโดยไม่มีองค์การใดล่วงดุลและตัวพนักงานฝ่ายปกครองหรือตำรวจชั้นผู้ใหญ่สามารถจับหรือค้นได้โดยไม่ต้องออกหมาย พนักงานสอบสวนมีอำนาจควบคุมตัวผู้ต้องหาได้ถึงเจ็ดวันก่อนนำตัวไปศาล นอกจากนี้กฎหมายมีมาตรการคุ้มครองสิทธิเสรีภาพผู้ต้องหาน้อยมาก ในชั้นสอบสวนผู้ต้องหาไม่มีสิทธิใดที่สมควรจะต้องมีเพื่อความเป็นธรรมในการต่อสู้คดีและเพื่อความยุติธรรม เช่น สิทธิที่จะมีทนายความช่วยแก้ต่างคดี สิทธิที่จะมาพบทนายความสองต่อสอง สิทธิที่จะ

^๔ พระราชปรารภในพระราชบัญญัติยกเลิกวิธีพิจารณาโจรผู้ร้ายตามจารีตนครบาล ร.ศ. ๑๑๕

^๕ ขาญชัย แสงศักดิ์และคณะ วารสารกฎหมายทางปกครอง เล่ม ๓ ตอน ๓ ธันวาคม ๒๕๒๗ หน้า ๖๔๔-๖๖๖

ได้รับการเยี่ยม สิทธิที่จะได้รับการรักษาพยาบาลเมื่อเจ็บป่วย สิทธิเหล่านี้ผู้ต้องหาจะมีได้ก็ต่อเมื่อถูกฟ้องตกเป็นจำเลยแล้ว^๖

นอกจากบทบัญญัติของประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญาที่เอื้อต่อการใช้อำนาจของเจ้าพนักงานเกินขอบเขตแล้ว สภาพทางการเมืองของประเทศในช่วงเวลานั้นยังส่งเสริมการใช้อำนาจและการล่วงละเมิดสิทธิเสรีภาพของประชาชนเป็นทวีคูณ หลังจากการเปลี่ยนแปลงการปกครองใน พ.ศ. ๒๔๗๕ ประเทศไทยตกอยู่ภายใต้การปกครองระบอบเผด็จการเป็นเวลายาวนานโดยมีช่วงที่เป็นประชาธิปไตยสลับเพียงช่วงสั้นๆ

ในช่วงเวลาตั้งแต่ประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญามีผลบังคับใช้ จนถึง พ.ศ. ๒๕๔๐ ได้มีการแก้ไขเพิ่มเติมบทบัญญัติในประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญาหลายมาตราและหลายครั้งด้วยกัน การแก้ไขส่วนมากเห็นได้ชัดว่า เป็นการเพิ่มเติมมาตรการคุ้มครองสิทธิเสรีภาพของประชาชนให้เข้าระดับมาตรฐานสากลดังนี้

๑. แก้ไขเพิ่มเติมให้ผู้ถูกจับหรือผู้ต้องหาที่ถูกควบคุมมีสิทธิพบและปรึกษาทนายความสองต่อสอง มีสิทธิได้รับการเยี่ยมตามสมควร และมีสิทธิได้รับการรักษาพยาบาลเมื่อเจ็บป่วย^๗

๒. แก้ไขกำหนดเวลาควบคุมผู้ต้องหา โดยลดระยะเวลาที่พนักงานสอบสวนมีอำนาจควบคุมผู้ต้องหาจากเจ็ดวันคงเหลือสี่สิบแปดชั่วโมง และการขอฝากขังในครั้งที่ห้า หกและเจ็ดศาลจะต้องไต่สวนพยานหลักฐานว่ามีเหตุที่ควรจะต้องขังต่อไปหรือไม่ ซึ่งแต่เดิมศาลเพียงแต่พิจารณาคำร้องของพนักงานสอบสวนก่อนอนุญาตให้ฝากขังต่อไปโดยไม่ต้องไต่สวน^๘

๓. แก้ไขการสอบสวนกรณีความตายเกิดขึ้นโดยการกระทำของเจ้าพนักงานซึ่งอ้างว่าปฏิบัติราชการตามหน้าที่ (คดีวิสามัญฆาตกรรม) หรือตายระหว่างอยู่ในความควบคุมของเจ้าพนักงาน ให้มีความโปร่งใสมากขึ้น กล่าวคือ มีการไต่สวนโดยเปิดเผยในศาลโดยพนักงานอัยการเป็นผู้สืบพยานและเปิดโอกาสให้ญาติผู้ตายยื่นคำคัดค้านและเข้ามาซักถามพยานในศาลได้^๙

๔. แก้ไขเรื่องการปล่อยชั่วคราวโดยมีประกัน ให้มีกำหนดแล้วเสร็จของการสอบสวนภายในหกเดือน แต่เดิมถ้าผู้ต้องหาได้รับการปล่อยชั่วคราวโดยมีประกัน พนักงานสอบสวนจะสามารถสอบสวนได้เรื่อยไปโดยไม่มีกำหนดเพราะถือว่า ผู้ต้องหาไม่ได้ถูกขัง จึงสร้างความเดือดร้อนแก่ผู้ต้องหาเพราะไม่สามารถนำทรัพย์สินที่นำมาวางเป็นหลักประกันไปทำประโยชน์ได้^{๑๐}

^๖ ดูประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา มาตรา ๘

^๗ พระราชบัญญัติแก้ไขเพิ่มเติมประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา (ฉบับที่ ๑๕) พ.ศ. ๒๕๒๗

^๘ พระราชบัญญัติแก้ไขเพิ่มเติมประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา (ฉบับที่ ๑๔) พ.ศ. ๒๕๒๕ และฉบับที่ ๑๙ พ.ศ. ๒๕๓๙

^๙ พระราชบัญญัติแก้ไขเพิ่มเติมประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา (ฉบับที่ ๑๒) พ.ศ. ๒๕๒๓

^{๑๐} พระราชบัญญัติแก้ไขเพิ่มเติมประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา (ฉบับที่ ๑๗) พ.ศ. ๒๕๓๒

๕. แก้ไขเพิ่มเติมเรื่องการจับกุมให้ผู้ต้องหาชาวต่างประเทศ แต่เดิมผู้ต้องหาชาวต่างประเทศซึ่งไม่เข้าใจภาษาไทยอาจให้การรับสารภาพไปโดยเข้าใจผิด หรืออาจถูกดำเนินคดีโดยไม่เข้าใจกระบวนการพิจารณา เพราะศาลเห็นว่ามีความแล้ว และกฎหมายเดิมก็ได้บังคับว่าต้องจับกุมให้ แต่กฎหมายปัจจุบันได้แก้ไขให้พนักงานสอบสวน พนักงานอัยการหรือศาลจับกุมให้ผู้ต้องหาที่ไม่สามารถพูดภาษาไทยได้^{๑๑}

การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในกระบวนการดำเนินคดีอาญาจากการแก้ไขเพิ่มเติมประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญาดังกล่าว เป็นเครื่องแสดงอย่างชัดเจนว่า สังคมไทยมีพลวัตผลักดันไปสู่การเป็นสังคมที่เห็นความสำคัญของการคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพของประชาชน และมีการดำเนินคดีโดยกระบวนการที่เป็นธรรม (due process) มากขึ้นและในที่สุด กระบวนการยุติธรรมทางอาญาของไทยก็มีการปฏิรูปครั้งสำคัญที่สุดใน พ.ศ. ๒๕๔๐ โดยบทบัญญัติแห่งรัฐธรรมนูญซึ่งส่งผลให้บทบัญญัติในประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญาหลายมาตราต้องถูกยกเลิก และต้องมีการแก้ไขเพิ่มเติมต่อไป

ยุคที่สี่ ช่วงเวลาหลังจากรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย ๒๕๔๐ มีผลใช้บังคับจนถึงรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย ๒๕๕๐

บทบัญญัติในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย ๒๕๔๐ ทำให้เกิดการปฏิรูปกระบวนการยุติธรรมทางอาญาของไทยครั้งสำคัญ และทำให้ระบบวิธีพิจารณาความอาญาของไทยขับเคลื่อนเข้าสู่รูปแบบของกระบวนการนิติธรรม (due process of law) มากกว่าการแก้ไขเพิ่มเติมประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญาครั้งใดๆ บทบัญญัติที่ถือว่ามีผลเป็นการปฏิรูปกระบวนการยุติธรรมทางอาญาอย่างสำคัญ ได้แก่บทบัญญัติดังต่อไปนี้

๑. ห้ามการจับและควบคุมผู้กระทำผิดโดยไม่มีคำสั่งหรือหมายของศาล เว้นแต่เป็นความผิดซึ่งหน้า หรือมีเหตุจำเป็นอย่างอื่นตามที่กฎหมายบัญญัติ^{๑๒} บทบัญญัตินี้มีผลเป็นการยกเลิกการนำจับโดยผู้เสียหายตาม ปวอ. มาตรา ๗๘ (๔) การจับโดยพนักงานฝ่ายปกครองหรือตำรวจชั้นผู้ใหญ่ตาม ปวอ. มาตรา ๗๘ วรรคสอง และอำนาจของพนักงานสอบสวนตาม ปวอ. มาตรา ๑๓๖^{๑๓} ยิ่งกว่านั้นบทบัญญัตินี้ยังมีผลเป็นการห้ามการออกกฎหมายในอนาคตที่จะให้อำนาจเจ้าพนักงานใด ๆ ทำการจับหรือควบคุมโดยไม่ต้องมีหมายของศาล โดยอาศัยเพียงตำแหน่งเจ้าพนักงานของตน เพราะกรณีดังกล่าวมิใช่กรณีมี “เหตุจำเป็น” ตามบทบัญญัติในรัฐธรรมนูญ

^{๑๑} พระราชบัญญัติแก้ไขเพิ่มเติมประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา (ฉบับที่ ๑๙) พ.ศ. ๒๕๓๙

^{๑๒} รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย มาตรา ๒๓๗

^{๑๓} คำวินิจฉัยของคณะกรรมการกฤษฎีกา เรื่องเสรีที่ ๔๕๒/๒๕๔๖

๒. การออกหมายจับหรือหมายค้นจะต้องกระทำโดยศาล และกรณีหมายจับจะต้องเข้าเงื่อนไขตามที่บทบัญญัติในรัฐธรรมนูญกำหนด^{๑๔} ประเด็นนี้เป็นการปฏิรูประบบการจับการค้นจากการให้ตำรวจหมายจับหมายค้นได้เอง ซึ่งถือว่าเป็นระบบที่มีได้คุ้มครองสิทธิเสรีภาพของบุคคลเท่าที่ควรมาให้ศาลเป็นผู้ออกหมาย เพื่อตรวจสอบกลับกรองและเป็นการคานอำนาจของตำรวจไปในตัว

๓. รับรองสิทธิที่จะได้รับการปล่อยตัวชั่วคราว โดยบัญญัติเป็นหลักการว่า คำขอประกันของผู้ต้องหาและจำเลยจะต้องได้รับการพิจารณาอย่างรวดเร็ว และจะเรียกหลักประกันเกินสมควรไม่ได้ ถ้าจะไม่ให้ประกันต้องอาศัยเฉพาะเหตุที่บัญญัติไว้ในกฎหมาย และแจ้งให้ผู้ต้องหาหรือจำเลยทราบโดยเร็ว^{๑๕}

๔. สิทธิของผู้ต้องหาหรือจำเลยที่จะได้รับการสอบสวนหรือพิจารณาคดีที่รวดเร็ว ต่อเนื่องและเป็นธรรม และในชั้นสอบสวน ผู้ต้องหาที่มีสิทธิให้ทนายความหรือผู้ซึ่งตนไว้วางใจเข้าฟังการสอบปากคำตนได้^{๑๖} บทบัญญัตินี้เพื่อคุ้มครองผู้ต้องหาในขั้นตอนที่สำคัญขั้นตอนหนึ่งของการสอบสวน คือ การสอบปากคำผู้ต้องหา เพื่อมิให้ผู้ต้องหาถูกข่มขู่ ทำร้ายหรือหลอกลวง โดยให้ผู้ต้องหาสามารถนำบุคคลที่สามเข้าร่วมฟังการสอบปากคำได้ ซึ่งบทบัญญัตินี้ค่อนข้างจะล้ำหน้ากว่าหลายประเทศ แต่มีข้อสังเกตว่าทนายความที่เข้าร่วมฟังจะไม่สามารถให้คำปรึกษาแนะนำใด ๆ ระหว่างที่พนักงานสอบสวนสอบปากคำผู้ต้องหา

๕. ผู้ต้องหาที่มีสิทธิตรวจหรือคัดสำเนาคำให้การของตนในชั้นสอบสวนหรือเอกสารประกอบคำให้การ เมื่อพนักงานอัยการยื่นฟ้องแล้ว^{๑๗} ทั้งนี้เพื่อประโยชน์ในการต่อสู้คดีของทนายความของผู้ต้องหา

๖. ผู้ต้องหาหรือจำเลยในคดีอาญา มีสิทธิได้รับความช่วยเหลือจากรัฐด้วยการจัดหาทนายความให้ ในกรณีที่ผู้ถูกควบคุมหรือคุมขังไม่อาจหาทนายความได้ รัฐต้องให้ความช่วยเหลือโดยจัดหาทนายความให้โดยเร็ว^{๑๘} สิทธินี้เพิ่มเติมจากบทบัญญัติเดิม ซึ่งรัฐมีหน้าที่ต้องให้ความช่วยเหลือจัดหาทนายความให้เฉพาะจำเลยในชั้นศาลเท่านั้น แต่บทบัญญัตินี้ขยายความคุ้มครองไปถึงผู้ต้องหาที่ถูกควบคุมหรือคุมขังด้วย

๗. บุคคลซึ่งตกเป็นจำเลยในคดีอาญาและถูกคุมขังระหว่างการพิจารณาคดี หากต่อมามีคำพิพากษาถึงที่สุดว่าจำเลยมิได้กระทำความผิด หรือการกระทำของจำเลยไม่เป็นความผิด บุคคลนั้นมีสิทธิได้รับค่าทดแทน และค่าใช้จ่ายตามสมควร และได้สิทธิที่เสียไปเพราะการนั้นคืน^{๑๙}

^{๑๔} รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. ๒๕๔๐ มาตรา ๒๓๗, ๒๓๘

^{๑๕} รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. ๒๕๔๐ มาตรา ๒๓๙

^{๑๖} รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. ๒๕๔๐ มาตรา ๒๔๑

^{๑๗} รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. ๒๕๔๐ มาตรา ๒๔๑ วรรคสาม

^{๑๘} รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. ๒๕๔๐ มาตรา ๒๔๒

^{๑๙} รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. ๒๕๔๐ มาตรา ๒๔๖

๘. นอกเหนือจากบทบัญญัติในทางสาระบัญญัติที่บัญญัติรับรอง คຸ່ມครองสิทธิเสรีภาพของบุคคลแล้ว รัฐธรรมนูญฉบับนี้ยังได้กำหนดให้องค์กรที่ทำหน้าที่ดูแลเรื่องสิทธิมนุษยชนและการใช้อำนาจของเจ้าหน้าที่ของรัฐ เพื่อให้บทบัญญัติคຸ່ມครองสิทธิเสรีภาพมีสภาพบังคับใช้ได้จริงไม่เป็นเพียงตัวอักษรในกระดาษ องค์กรดังกล่าวได้แก่

๘.๑ คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ ได้รับการแต่งตั้งโดยพระมหากษัตริย์ มีอำนาจหน้าที่สำคัญ คือ ตรวจสอบและรายงานการกระทำหรือการละเลยการกระทำอันเป็นการละเมิดสิทธิมนุษยชน และเสนอมาตรการแก้ไขที่เหมาะสมต่อบุคคลหรือหน่วยงานที่กระทำหรือละเลยดังกล่าว ถ้าไม่มีการดำเนินการตามที่เสนอ ให้รายงานต่อรัฐสภาเพื่อดำเนินการต่อไป^{๒๐}

๘.๒ ผู้ตรวจการแผ่นดินของรัฐสภา พระมหากษัตริย์ทรงแต่งตั้งโดยคำแนะนำของวุฒิสภา มีอำนาจหน้าที่สำคัญคือ พิจารณาและสอบสวนหาข้อเท็จจริงตามคำร้องเรียนกรณีหน่วยงานของรัฐ หรือเจ้าหน้าที่ของรัฐ ไม่ปฏิบัติตามกฎหมาย หรือปฏิบัตินอกเหนืออำนาจหน้าที่ตามกฎหมาย หรือปฏิบัติหน้าที่หรือละเลยการปฏิบัติหน้าที่แล้วก่อให้เกิดความเสียหายแก่ประชาชนโดยไม่เป็นธรรม^{๒๑}

องค์กรทั้งสองเป็นองค์กรที่เพิ่งกำเนิดขึ้นตามบทบัญญัติรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. ๒๕๔๐ แสดงถึงเจตนารมณ์ของผู้ร่างที่จะให้บทบัญญัติเกี่ยวกับการคຸ່ມครองสิทธิมนุษยชนมีผลบังคับใช้อย่างแท้จริง และเป็นที่ยืนยันว่า สังคมไทยได้เข้าสู่มาตรฐานสากลของการคຸ່ມครองสิทธิมนุษยชนแล้วทั้งภาคทฤษฎีและภาคปฏิบัติ สิ่งที่น่าจะตามมาคือ การตื่นตัวของสังคมไทยที่จะให้ความสำคัญกับเรื่องสิทธิมนุษยชน การไม่ยินยอมรับการใช้อำนาจบาตรใหญ่ของเจ้าหน้าที่ของรัฐ เพราะสังคมมีทางออกให้ผู้เดือดร้อนเสียหายมีช่องทางไปร้องเรียนองค์กรอิสระที่จัดตั้งขึ้นมาได้

รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๕๔๐ ได้นำบทบัญญัติเกี่ยวกับการใช้มาตรการบังคับในคดีอาญา เช่น การจับ ควบคุม คั้น ฯลฯ มาบัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญ ในหมวด ๘ ศาล ส่วนที่ ๑ บททั่วไป เช่น มาตรา ๒๓๗ บัญญัติว่า ในคดีอาญา การจับและคุมขังบุคคลใดจะกระทำมิได้ เว้นแต่มีคำสั่งหรือหมายของศาล หรือผู้นั้นได้กระทำความผิดซึ่งหน้า หรือมีเหตุจำเป็นอย่างอื่นให้จับได้โดยไม่มีหมายตามที่ตัวกฎหมายบัญญัติ....หมายจับหรือหมายขังบุคคลจะออกได้ต่อเมื่อ (๑) มีหลักฐานตามสมควรว่าผู้นั้นน่าจะได้กระทำความผิดอาญาร้ายแรงที่มีอัตราโทษตามที่กฎหมายบัญญัติ หรือ (๒) มีหลักฐานตามสมควรว่า ผู้นั้นน่าจะได้กระทำความผิดอาญา และมีเหตุอันควรเชื่อว่า ผู้นั้นจะหลบหนี หรือจะไปยุ่งเหยิงกับพยานหลักฐานหรือก่อเหตุอันตรายประการอื่น ซึ่งนับเป็นครั้งแรกที่นำบทบัญญัติลักษณะนี้มาบัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญ ในรัฐธรรมนูญฉบับก่อนๆ มีบทบัญญัติคຸ່ມครองสิทธิเสรีภาพของบุคคลไว้ในหมวดสิทธิเสรีภาพของชนชาวไทยว่า บุคคลย่อมมีสิทธิ

^{๒๐} รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. ๒๕๔๐ มาตรา ๒๔๖

^{๒๑} รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. ๒๕๔๐ มาตรา ๑๙๙,๒๐๐

และเสรีภาพในชีวิตและร่างกาย การจับ คุมขัง ตรวจค้นตัวบุคคลหรือการกระทำได้อันกระทบต่อสิทธิ และเสรีภาพจะกระทำมิได้ เว้นแต่โดยอาศัยอำนาจตามบทบัญญัติแห่งกฎหมาย ข้อแตกต่างอันมีนัยสำคัญก็คือ ในรัฐธรรมนูญฉบับก่อนๆ รัฐสามารถตรากฎหมายระดับพระราชบัญญัติวางเงื่อนไขการจับ ควบคุม ตรวจค้นตัวบุคคลอย่างไรก็ได้โดยไม่มีขอบเขต เพราะรัฐธรรมนูญเปิดช่องให้ตรากฎหมาย ยกเว้นได้โดยไม่มีกรอบหรือขอบเขตจำกัดแต่อย่างใด แต่ตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๕๔๐ รัฐจะตรากฎหมายกำหนดเงื่อนไขการออกหมายจับ หรือจับโดยไม่มีหมาย แตกต่างจากบทบัญญัติในรัฐธรรมนูญไม่ได้ เพราะบทบัญญัติดังกล่าวจะขัดต่อรัฐธรรมนูญและตกเป็นโมฆะ เช่นการจับโดยไม่มีหมายหรือคำสั่งศาล จะกระทำมิได้เฉพาะกรณีผู้ถูกจับกระทำความผิดซึ่งหน้า หรือมีเหตุจำเป็นอย่างอื่น คำว่า “เหตุจำเป็น” นี้สื่อความหมายว่า มีข้อเท็จจริงอย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้นทำให้จำเป็นต้องมีการจับ ดังนั้น กฎหมายจะบัญญัติให้เจ้าพนักงานบางระดับชั้นมีอำนาจจับได้ โดยไม่มีเหตุอย่างอื่น หรือสภาพความผิดบางฐานมีความร้ายแรงให้จับได้โดยไม่มีเหตุเฉพาะอย่างหนึ่งอย่างใด บทบัญญัติเช่นนี้ไม่อาจตราขึ้นใช้บังคับได้เพราะจะขัดต่อรัฐธรรมนูญ

ยุคที่ห้า ช่วงเวลาหลังจากรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๕๕๐ มีผลใช้บังคับจนถึงปัจจุบัน

รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๕๕๐ ไม่มีบทบัญญัติเกี่ยวกับการใช้มาตรการ บังคับในคดีอาญา^{๒๒} เพียงแต่บัญญัติรับรองสิทธิเสรีภาพของบุคคล และสิทธิในกระบวนการยุติธรรม อันเป็นวิธีการบัญญัติกฎหมายทำนองเดียวกับรัฐธรรมนูญก่อนฉบับพุทธศักราช ๒๕๔๐ และรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๕๖๐ ก็มีบทบัญญัติทำนองเดียวกัน จึงไม่มีกรอบ การกำหนดมาตรการบังคับในการดำเนินคดีอาญา เช่น การจับ ควบคุม ค้น ขัง ไว้ในรัฐธรรมนูญ และรัฐสามารถบัญญัติเงื่อนไขการใช้มาตรการเหล่านี้ในพระราชบัญญัติต่างๆ ได้ โดยไม่ต้องกังวลว่า บทบัญญัติเหล่านั้นจะขัดรัฐธรรมนูญ

อย่างไรก็ดี ในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๕๕๐ ได้มีบทบัญญัติเกี่ยวกับ หลักนิติธรรมในมาตรา ๓ วรรคสองว่า การปฏิบัติหน้าที่ของรัฐสภา คณะรัฐมนตรี ศาล รวมทั้งองค์กร ตามรัฐธรรมนูญและหน่วยงานของรัฐ ต้องเป็นไปตามหลักนิติธรรม และต่อมาในรัฐธรรมนูญ แห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๕๖๐ นอกจากบทบัญญัติในมาตรา ๓ ซึ่งบัญญัติไว้ทำนองเดียวกับ มาตรา ๓ วรรคสองของรัฐธรรมนูญฉบับพุทธศักราช ๒๕๕๐ แล้ว ยังมีมาตรา ๒๖ บัญญัติขยายความ การนำหลักนิติธรรมไปใช้กับการตรากฎหมายว่า การตรากฎหมายที่มีผลเป็นการจำกัดสิทธิหรือ เสรีภาพของบุคคลต้องเป็นไปตามเงื่อนไขที่บัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญ ในกรณีที่รัฐธรรมนูญมิได้บัญญัติ เงื่อนไขไว้ กฎหมายดังกล่าวต้องไม่ขัดต่อหลักนิติธรรม แม้พระราชบัญญัติที่ตราขึ้นจะมีได้มีบทบัญญัติ

^{๒๒} ดูหมวด ๑๐ ศาล ส่วนที่ ๑ บททั่วไป มาตรา ๑๙๗-๒๐๓

ที่ขัดต่อบทบัญญัติในรัฐธรรมนูญมาตราหนึ่งมาตราใดโดยตรงแต่ถ้าขัดต่อหลักนิติธรรมแล้ว ก็ถือได้ว่า บทบัญญัตินั้นขัดต่อรัฐธรรมนูญและเป็นอันใช้บังคับไม่ได้^{๒๓}

ศาลรัฐธรรมนูญได้เคยนำหลักนิติธรรมมาใช้เป็นเหตุผลประกอบในการตัดสินว่า พระราชบัญญัติขายตรงและตลาดแบบตรง พ.ศ. ๒๕๔๕ มาตรา ๕๔ ซึ่งบัญญัติว่า ในกรณีซึ่งผู้กระทำความผิดซึ่งรับผิดชอบในการดำเนินงานของนิติบุคคลนั้น ต้องรับโทษตามที่กฎหมายกำหนดไว้สำหรับ ความผิดนั้นๆ ด้วย เว้นแต่จะพิสูจน์ได้ว่าตนมิได้มีส่วนในการกระทำความผิดของนิติบุคคลนั้น เป็นบทบัญญัติที่ขัดต่อรัฐธรรมนูญ เป็นอันใช้บังคับไม่ได้ แม้เหตุผลของศาลรัฐธรรมนูญจะวางน้ำหนัก การวินิจฉัยไปที่การขัดต่อรัฐธรรมนูญมาตรา ๓๙ วรรคสอง แต่ส่วนหนึ่งของคำวินิจฉัย ศาลรัฐธรรมนูญให้เหตุผลด้วยว่า “บทบัญญัติมาตราดังกล่าวจึงเป็นการสันนิษฐานความผิดของ ผู้ต้องหาและจำเลยในคดีอาญาโดยอาศัยสถานะของบุคคลเป็นเงื่อนไข มิใช่การสันนิษฐานข้อเท็จจริง ที่เป็นองค์ประกอบความผิดเพียงบางข้อ หลังจากที่โจทก์ได้พิสูจน์ให้เห็นถึงการกระทำอย่างใดอย่าง หนึ่งที่เกี่ยวข้องกับความผิดที่จำเลยถูกกล่าวหา และยังขัดกับหลักนิติธรรมข้อที่ว่า โจทก์ในคดีอาญา ต้องมีภาระพิสูจน์ถึงการกระทำความผิดของจำเลยให้ครบองค์ประกอบความผิด...”^{๒๔}

บทสรุป

สิทธิมนุษยชนเป็นคุณค่าที่สำคัญของสังคมประชาธิปไตยและเป็นองค์ประกอบที่จำเป็นและขาดไม่ได้สำหรับกระบวนการยุติธรรมทางอาญา ตลอดระยะเวลาเกือบร้อยปีที่สังคมไทยดำเนิน กระบวนการยุติธรรมทางอาญาตามรูปแบบของชาติตะวันตก มาตรการต่างๆในกระบวนการยุติธรรม ทางอาญามีพลังผลักดันเคลื่อนไปในทางเพิ่มความเข้มข้นของการคุ้มครองสิทธิเสรีภาพของบุคคลที่ เข้ามาเกี่ยวข้องกับกระบวนการยุติธรรมไม่ว่าจะเป็นผู้เสียหาย ผู้ต้องหาหรือพยาน จุดเปลี่ยนแปลงที่ สำคัญคือ การให้ฝ่ายตุลาการเข้ามาตรวจสอบและอนุมัติหมายบังคับต่างๆทางคดีอาญา เช่น หมายจับ หมายค้น หมายขัง เป็นต้น ในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๕๔๐ นอกจากนี้ รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๕๖๐ ยังนำหลักนิติธรรมเข้ากำกับตรากฎหมาย ตลอดจนการกระทำของฝ่ายบริหาร โดยศาลรัฐธรรมนูญเป็นผู้ปรับใช้หลักนี้กับข้อเท็จจริงต่างๆ และ โดยเหตุที่กระบวนการยุติธรรมทางอาญามีบทบัญญัติที่เกี่ยวข้องกับการคุ้มครองสิทธิเสรีภาพและหลัก นิติธรรมอยู่ค่อนข้างมาก จากนี้ต่อไปวิวัฒนาการของกระบวนการยุติธรรมทางอาญาในประเทศไทยคง จะเพิ่มบทบาทของศาลรัฐธรรมนูญเข้ามากำกับทิศทางการพัฒนากระบวนการยุติธรรมทำนองเดียวกับ ศาลสูงสุดของสหรัฐอเมริกา (The United States Supreme Court) ซึ่งทำหน้าที่เช่นเดียวกับ ศาลรัฐธรรมนูญของไทย

^{๒๓} รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๕๖๐ มาตรา ๕

^{๒๔} คำวินิจฉัยที่ ๑๒/๒๕๕๕ ของศาลรัฐธรรมนูญ

บรรณานุกรม

เข็มชัย ชูติวงศ์ , คำอธิบายกฎหมายลักษณะพยาน พิมพ์ครั้งที่ ๙ (บริษัทกรุงสยามการพิมพ์จำกัด, กรุงเทพมหานคร , ๒๕๕๗)

คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ , คู่มือการปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่ตำรวจตามหลักสิทธิมนุษยชน, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (สำนักงานคณะกรรมการสิทธิมนุษยชน , ๒๕๕๐)

ชาติ ชัยเดชสุริยะ , มาตรการทางกฎหมายในการคุ้มครองสิทธิมนุษยชนในกระบวนการยุติธรรมทางอาญา, (โรงพิมพ์เดือนตุลา , กรุงเทพมหานคร , ๒๕๔๙)